

Інна Літвінова

НОВА
УКРАЇНЬСЬКА
ШКОЛА

УКРАЇНЬСЬКА МОВА

6 клас

Навчальний посібник

Частина 4

Створено відповідно
до модельної програми
«Українська мова. 5—6 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна)

Харків
Видавництво «Ранок»
2022

Навігатор

Структура та оформлення цього посібника розроблені так, щоб вам було зручно розрізняти тексти різного призначення.

У такий спосіб оформлені правила та інформація про мову, яку потрібно запам'ятати.

У таких бульбашках з'являтимуться підказки, що допоможуть пригадати вивчене в попередніх класах.

У рубриці **«Про що говорять слова»** ви знайдете різні цікавинки про лексику української мови.

Вправи впізнати легко, адже всі вони починаються зі слова **Вправа** 😊
А особливості цих вправ показані такими позначками:

вправа на повторення й актуалізацію

вправа з аудіосупроводом

робота в групі або в парі

створюємо свій словничок

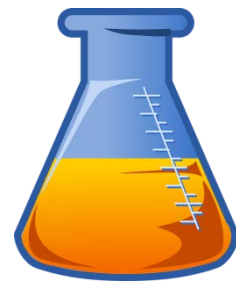
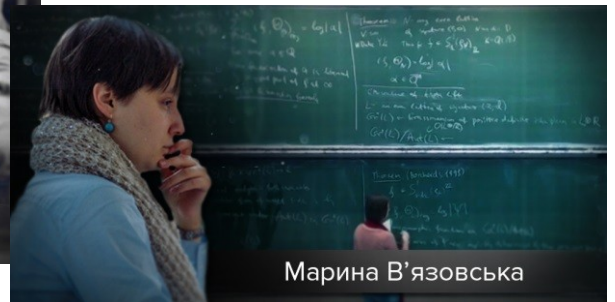

завдання на вибір

РОЗДІЛ 3. МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

У цьому розділі ми поговоримо про таке:

- Для чого потрібні частини мови.
- Які частини мови є в українській мові.
- Чому вони так називаються.
- Від чого незалежні самостійні частини мови і чому служать службові.

Загальна характеристика частин мови

Вправа 1

1. Спишіть речення.

Завдяки українцям з'явилися винаходи, які зараз відомі в усьому світі.

2. Поміркуйте, чи всі слова в реченні мають лексичне значення.
3. Підкресліть ті, які мають лексичне значення.
4. Поміркуйте, для чого потрібні ті слова, що не мають.
5. Пригадайте, які частини мови є самостійними, а які службовими.

Як ви вже знаєте, усі слова належать до певної частини мови.

Частини мови — це слова, об'єднані в групи за лексичним і граматичним значенням, а також за роллю в реченні.

Наприклад, частина мови *іменник* має значення предметності (лексичне значення), категорії роду, числа й відмінка (граматичне значення); у реченні найчастіше виступає в ролі підмета або додатка (синтаксична функція).

Усі слова мови розподіляють за частинами мови, щоб легше було описати їхні граматичні категорії і вчити їх.

Слова як частини мови вивчає розділ мовознавства **морфологія**, назва якого в перекладі з грецької мови означає «вчення про форму».

Вправа 2

1. Прочитайте текст.

Поштовий індекс

У 1932 році в Харкові була створена унікальна система маркування листів. Спочатку в ній використовували цифри від 1 до 10, а пізніше формат змінився на число-буква-число. З початком Другої світової війни цю систему індексації скасували, однак пізніше продовжили використовувати в багатьох країнах світу.

(За матеріалами сайту «Твоє місто»)

2. Поміркуйте, чи всі записані слова належать до частин мови.
3. Випишіть із тексту приклади до кожної частини мови. Чи всі частини мови є в тексті?
5. Розкажіть, чи знаєте ви, що таке поштовий індекс. Де його використовують? За потреби спитайте в дорослих.

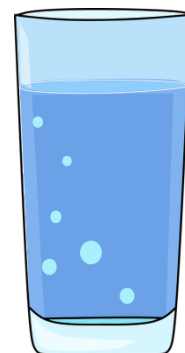
Вправа 3

1. Прочитайте слова.

верто/л..оту Ігор Сікорський
є Винахідником київс..кий
ав..а/конструктор.

Володимир Мельников
еколог..чно Інженер зі Славутича
чисте винайшов пал..во.

Технолог..ю для пиття опрісн..ння Леонард Смирнов
морс..кої води профес..ор Одес..кої державної академ..ї холоду
ро..робив.

2. Чи зрозумілий вам зміст речень? Чому?
3. Упорядкуйте слова, щоб утворити речення. Запишіть їх, дотримуючись правил орфографії.
4. Поясніть орфограми.
5. Назвіть усі частини мови.

Вправа 4

Складіть речення за схемами.

Зразок

Сучасні винаходи полегшують
життя.

Прикметник іменник
дієслово іменник.

Займенник
дієслово іменник.

Іменник дієслово
числівник іменник.

Іменник прислівник дієслово.

Частини мови поділяються на **самостійні**, що можуть вживатися *самостійно*, оскільки мають лексичне значення, та **службові**, які *служать* самостійним, уточнюють їхнє значення.

Самостійні частини мови	Службові частини мови
мають самостійне лексичне значення (повнозначні слова)	не мають лексичного значення (неповнозначні слова)
відповідають на питання	не відповідають на запитання
є членом речення	не є членом речення

Вправа 5

1. Доберіть до слів питання і запишіть парами.

Зразок: (скільки?) сім.

 винахід	 з	 науковець	 та	 оригінальний
 по-новому	 перший	 на	 здійснити	 наш

Хто? Що? Який? Що зробити? Як? Котрий?

2. До яких слів неможливо поставити питання? До яких частин мови (самостійних чи службових) вони належать? Складіть із ними речення.

Вправа 6

1. Прочитайте речення.

Йосип Тимченко спільно з фізиком Миколою Любимовим за два роки до відкриття братів Люм'єр розробив скачковий механізм «равлик», принцип дії якого був покладений в основу створення кінескопа.

(За матеріалами сайту «Еспресо.TV»)

2. Запишіть слова у два стовпчики: самостійні та службові частини мови.

Про що говорять слова

Чи помічали ви, що в українській мові назви термінів часто є підказками.

Іменник називає ім'я особи чи предмета; **прикметник** — прикмету, ознаку; **числівник** — число; **займенник** — замість іменника, прикметника, числівника; **дієслово** називає дію. **Прийменник** стоїть при імені та уточнює його значення; **сполучник** сполучає; **частка** додає частинку значення. **Вигук** ми вигукуємо як вияв емоцій.

Самостійні частини мови: загальна характеристика

Вправа 7

1. Прочитайте слова у лівій хмаринці.

дослідник
винайшов
надсучасний
він
оригінально
сім

іменник
прикметник
числівник
займенник
дієслово
прислівник

2. Поміркуйте, чим вони схожі, а чим відрізняються.

3. Знайдіть пару з правої хмарини до кожного слова лівої. Поясніть, за яким принципом ви діяли.

До самостійних частин мови належать повнозначні слова, що мають лексичне значення, відповідають на запитання та виконують функцію в реченні. Виділяють шість самостійних частин мови: *іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник*.

Вправа 8

1. Заповніть таблицю.

Самостійні частини мови			
	Назва	Питання	Приклади
1	іменник		
2	прикметник		
3	числівник		
4	займенник		
5	дієслово		
6	прислівник		

2. Звірте свою таблицю зі схемою в кінці посібника.

Вправа 9

1. Прочитайте речення.

Уродженець Житомира Сергій Корольов відомий далеко за межами нашої країни як конструктор ракетно-космічної техніки й засновник космонавтики. У 1957 році науковець уперше у світі запустив на навколосемну орбіту штучний супутник Землі.

2. Випишіть по два приклади кожної частини мови.

3. Доберіть слова за темою «Наука», які відповідатимуть на запитання *хто? що? як? який? що зробити? як? котрий?*

Вправа 10

1. Прочитайте слова.

Винахід, **винахідник**, винайти. Світ, світовий, **всесвітньо**. Заряд, зарядка, заряджати. П'ять, **п'ятірка**, уп'яте. **Потроїти**, три, третина.

2. Поміркуйте, що об'єднує слова в кожній групі. Чим вони відрізняються?

3. Визначте частиномовну належність кожного слова. Слів якої самостійної частини мови немає серед наведених?

4. З'ясуйте спосіб творення виділених слів.

Вправа 11

1. Спишіть речення.

Українець Іван Пулюй за 14 років до німця Вільгельма Рентгена сконструював трубку, яка згодом стала прообразом сучасних рентгенівських апаратів. Наш земляк набагато глибше, ніж Рентген, проаналізував природу та механізми виникнення променів, а також на прикладах продемонстрував їхню суть. Саме Іван Пулюй першим у світі зробив рентгенівський знімок людського скелета.

(За матеріалами сайту «Еспресо.TV»)

2. Підкресліть усі члени речення відповідно до функції в реченні.

3. Над усіма словами, що є членами речення надпишіть, якою частиною мови вони є.

4. Чи знали ви цю історію? Дайте свій коментар щодо прочитаного.

Мурал із зображенням Івана Пулюя у Львові

Службові частини мови

Вправа 12

1. Прочитайте текст без слів у дужках. Поміркуйте, чи зрозумілий зміст.

«Reface» — (це) додаток (на) базі штучного інтелекту, (у) якому можна змінювати обличчя (у) відео, GIF-файлах (і) зображеннях лише (за) декілька секунд. (У) 2020 році «Reface» став першим AI-додатком (з) України, який посів I місце (в) топі американського «AppStore», випередивши «TikTok», «Netflix» та «Amazon». (Крім) того, його назвали «Додатком року-2020» у «Google Play».

Зображення з
фейсбук-сторінки
додатка «Reface»

Розробниками додатку є кияни Роман Могильний, Олесь Петрів, Ярослав Бойко, Денис Дмитренко, Кирило Сигида, Дмитро Швець та Іван Алцибеєв.

Станом (на) грудень 2021 року «Reface» встановили 180 млн разів, (а) його користувачі створили (понад) 4 млрд одиниць контенту.

(За матеріалами сайту бізнес-школи «Laba»)

2. Поміркуйте, яку функцію виконують слова в дужках.
3. Пригадайте, які службові частини мови ви знаєте.

Для уточнення змісту речення ми використовуємо службові частини мови — прийменник, сполучник і частку. Це неповнозначні слова, які не називають реалій дійсності, а тільки вказують на відношення між самостійними частинами мови.

Прийменник (стоїть *при імені*) — це службова частина мови, функція якої полягає в тому, щоб уточнювати значення іменних частин мови (іменника, прикметника, числівника, займенника), пов'язувати їх з іншими словами в реченні, порівняйте: *Труда нема плода.* — **Без** *труда нема плода* (*Народна творчість*).

Приклади: *на, до, від, у/в/уві, з/із/зі, без, через, про, для, проти, понад, заради, наприкінці з-понад, із-за, з-під, з-посеред, з-поміж, згідно з, відповідно до тощо.*

Вправа 13

1. Прочитайте текст, назвіть прийменники.

«Ajax Systems» — виробник систем безпеки з функціями розумного будинку, що працюють на базі інтелектуальних датчиків. Компанія заснована Олександром Конотопським 2011 року та базується у Києві.

(За матеріалами сайту бізнес-школи «Laba»)

2. Прочитайте речення без прийменників. Чи все зрозуміло? Чому?

Вправа 14

1. Доповніть речення прийменниками, щоб вони набули змісту.

Помилки часто приводять ... нових відкриттів.

Розумні вчаться ... своїх помилках, а ще розумніші — ... чужих.

... помилок немає розвитку.

Є люди, що не роблять помилок. Це ті, ... кого думають інші
(Х. Ягодзінський).

2. Як ви розумієте наведені твердження?

3. Напишіть есе, обравши за тему одне із тверджень.

Вправа 15

1. Поміркуйте, як зміниться зміст речень із додаванням різних прийменників.

Пошукай *під/над/за* столом.

Рухайся в напрямку *до/від* зупинки.

Люди радіють *без/-* дощу.

2. Зробіть висновки про роль прийменників у реченні.

Вправа 16

1. Виправте помилки в реченнях.

Ми вивчали цю тему на протязі трьох уроків.

Зараз без чверті шоста година.

Я пропустив тренування із-за хвороби.
Сестра вступила в університет.
Контрольна по математиці.

2. Поясніть, чим зумовлена поява помилок.

Вправа 17

Оберіть правильний варіант прийменника, поставте іменник у потрібний відмінок.

Вступити (в/до) калюжа, вступити (в/до) академія, перемогти (завдяки/через) наполегливість, програти (завдяки/через) неухважність, ліки (проти/від) застуда, лікуватися (проти/від) застуда, перебувати (на протязі/протягом) година.

Вправа 18

1. Пригадайте формули визначення часу в українській мові. Дайте письмову відповідь на запитання «Котра година?», зазначаючи всі можливі варіанти.

2. Обведіть прийменники.

Вправа 19

1. Спишіть речення, обираючи правильний варіант прийменника.

Талановиті українці живуть скрізь: (у/в) Києві, (у/в) Одесі, (у/в) Харкові, (у/в) Львові, (у/в) кожному місті, селищі чи селі України. Багато цікавих винаходів з'являється щодня. Кожен і кожна (з/із) нас має можливість реалізувати свою мрію та покращити життя людства. Треба лише вірити (у/в) себе, працювати (з/із) лінню, розвивати свої здібності.

2. Чим ви керувалися, виконуючи завдання? Згадайте правила милозвучності української мови.

3. Якби ви були винахідником чи винахідницею, що б хотіли створити? Опишіть свій майбутній винахід. Політ фантазії до розмірів Галактики і далі вітається!

Сполучник (від *сполучати*) — службова частина мови, що сполучає однорідні члени речення або частини складного речення, указуючи на змістові відношення між ними, наприклад: *Наука **та** труд добрі плоди дають* (Нар. творчість). *Праця чоловіка **годує**, а лінь **марнує*** (Нар. творчість).

Приклади: *і, й, та, що, як, щоб, аби, для того щоб, а, але, проте, зате, однак, бо, оскільки, тому що, коли, доки, або, хоч, чи, не то...не то, чи то...чи, дарма що, хоч, хай, як, мов, ніби, наче, неначе* тощо..

Вправа 20

1. Прочитайте текст.

Хлопець із Луганська Іван Селезньов представив на міжнародному конкурсі «Intel International Science and Engineering Fair» свій проєкт «Нове чуття: ультразвукова рукавичка для просторової орієнтації людей з вадами зору». Така річ може стати досить корисною з точки зору орієнтації в просторі. Винахід молодого українця потрапив до трійки кращих винаходів світу у 2013 році, а американські інвестори вже ним зацікавились і пропонують співпрацю. Однак Іван усе ще чекає, коли матиме змогу розвинути проєкт в Україні.

(За матеріалами сайту «Еспресо.TV»)

2. Випишіть речення зі сполучниками.

3. Визначте, що вони сполучають: однорідні члени речення або частини складного речення. Обґрунтуйте думку.

4. Випишіть із тексту прийменники. Поясніть, чим вони відрізняються від сполучників.

Вправа 21

1. Спишіть речення, обравши один із варіантів сполучника в дужках.

Національний музей-садиба
Миколи Пирогова у Вінниці

Микола Пирогов започаткував використання анестезії під час оперативних втручань (*бо, і, але*) вперше в історії світової медицини застосував гіпсову пов'язку.

Петро Прокопович — найвідоміший у світі бджоляр, (*коли, тому що, проте*) він створив втулковий вулик, з якого можна брати мед, не знищуючи бджіл.

Володимир Хавкін створив перші в історії вакцини проти чуми (*чи, та, окрім*) холери.

Петро Прокопович на
поштовій марці України

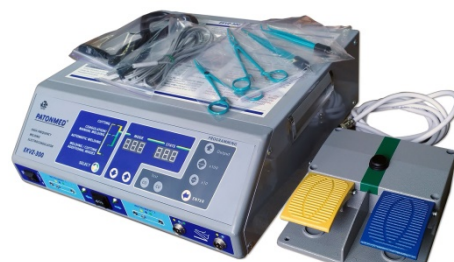
2. Поясніть, чим ви керувалися у виборі сполучника.
3. Визначте, якою є функція сполучника в кожному реченні.

Вправа 22

1. Спишіть речення, обравши один із варіантів сполучника в дужках.

Батько (*і/ї/та*) син, винаходи яких використовує весь світ! Євген Патон — винахідник різних методів електрозварювання. Його методи використовують досі.

Син, Борис Патон, вирушив шляхом батька (*і/ї/та*) теж вивчав електрозварювання, але він зайшов значно далі! Його ідея — зварювання живих тканин! Це неймовірно важливе відкриття для медицини!

Апарат для зварювання
тканин під час хірургічних
операцій

2. Поясніть, чим ви керувалися у виборі сполучника.
3. Обведіть інші сполучники в тексті.
4. З'ясуйте, що з'єднує кожен сполучник.

Вправа 23

1. Прочитайте речення.

На наступному тижні на честь Дня Незалежності України на відкритих майданчиках на Центральній площі відбудуться цікаві заходи, на які запрошуємо всіх охочих.

Наступного тижня з нагоди Дня Незалежності України на відкритих майданчиках Центральної площі відбудуться цікаві заходи, відвідати які запрошуємо всіх охочих.

2. Поміркуйте, яку помилку допущено в першому реченні. Як її виправлено у другому?

3. Відредагуйте та запишіть речення, за потреби скориставшись довідкою.

Оксана та Микола подивилися цікавий фільм та жваво та захоплено його обговорювали.

Сьогодні довелося вийти раніше, бо треба було зайти до бабусі, бо вона просила принести їй книгу.

Надворі дощило, але хотілося гуляти, але мама не дозволила.

Наша школа розташована біля супермаркету, який побудували прямо біля парку.

Довідка: і/й/та, бо/адже/оскільки/тому що, але/проте/однак, біля/коло/поряд із.

4. Як можна уникнути невиправданого повторення службових частин мови?

Частка — це службова частина мови, яка є засобом утворення граматичних форм або підсилює значення слів у реченні, надає їм смислових відтінків. Порівняйте: *Я винайшла машину часу.* — *Я б винайшла машину часу.* — *Я не винайшла машину часу*

Приклади: *би, б, хай, нехай, не, ні, ані, невже, хіба, атож, еге, аякже, авжеж, ось, це, ген, он, навіть, лише, тільки, таки, бодай, годі, нумо, буцім, мовляв, мов, немов, нібито, якраз, саме* тощо.

Вправа 23

1. Спишіть речення, підкресліть у них частки.

Він же в нас — винахідник! (*О. Донченко*). Остап спочатку навіть не повірив (*П. Супруненко*). Ви лише погляньте, який дотепний винахід!

(Л. Воронина). Це ж переклад, невже тобі неясно? (В. Рутківський). Випадкові відкриття роблять тільки підготовлені розуми (Б. Паскаль). Це був саме він, геніальний вчений і винахідник чудодійних біопроменів (Л. Воронина).

2. Поміркуйте, яку функцію виконує частка в кожному реченні.

Вправа 23

1. Прочитайте речення.

Я виконала *домашню роботу* з математики.

3. Утворіть і запишіть чотири нових речення, додаючи частку *тільки* на місці кожної зірочки. Зробіть висновок про функцію цієї частки в реченні.

Вправа 24

1. Прочитайте текст допису.

Зоя Литвин

Знайомтесь: Ігор Клименко, студент Київського Політеху, а відсьогодні — найкращий студент світу за версією премії «Global Student Prize». Під час тижня ООН у Нью-Йорку, окрім заслуженого визнання та золотої статуетки з рук Президента Клінтона, Ігор отримав 100 тис. доларів на розвиток свого

винаходу — «Quadcopter Mines Detector», робота для розмінування.

Створити такого робота Ігор мріяв з 2014 року. А за останні два роки створив перший прототип і презентував його на численних інноваційних виставках. Винахід Ігоря допоможе зберігати життя мирних людей і військових. Знаю, що Ігор гучно впроваджуватиме позитивні зміни на глобальному рівні, а його перемога ще раз показала світові: Україна – це держава вільних, розумних, нескорених людей, які залишаються драйверами розвитку навіть під час війни.

2. Випишіть із тексту усі службові частини мови у три стовпчики.

3. Поясніть, чим схожі та чим відрізняються службові частини мови.

Вигук

Вправа 25

1. Прочитайте діалог.

- Агов!
- Овва!
- Ну?
- Трясця...

2. Перекажіть діалог. Чи зрозуміло, про що говорять співрозмовники. Чому?

3. Слова якої частини мови використано в діалозі. Згадайте, вона належить до самостійних чи службових?

Існує ще одна частина мови — **вигук**. Основна його функція — виражати емоції, волевиявлення, не називаючи їх, а відтворюючи звуки, які людина вимовляє, *вигукує*.

Приклади: *Ой! Ого! Пхе! Егегей! Агов! Ич! Ось тобі й маєш! Лишенько!* та інші.

Зверніть увагу! Вигук не має лексичного значення, тому не належить до самостійних частин мови, але й не поєднує слова в реченні та не утворює нові форми слова, тому не є службовою частиною мови.

Вправа 26

1. Прочитайте уривок із твору Миколи Білкуна «Женька Жменька-Едісон».

— Як ти думаєш, Котько, Едісон був великий фізик?

— Ну, він був, той... ну, винахідник.

— Ага. Однак бути великим винахідником — це ще не значить достеменно все знати і мати з усіх предметів п'ятірки.

— Ну-у-у... — спробував був щось заперечити Котя, але де вже йому було сперечатися з Женькою, коли Женька завівся?

А Женька тим часом розвивав свої міркування з історії винаходів.

— Людина тільки тоді щось може винайти, коли вона не все знає і робить все на перший погляд наче й неправильно. От хоча б той Едісон. У школі він вчився лише на двійки.

— Ну-у? — недовірливо протяг Котя.

2. Випишіть вигуки. Поміркуйте, яку емоцію вони передають. Чи можна однозначно це визначити?

3. Чи згодні ви з думкою Женьки? Об'єднайтеся в групи та поміркуйте, які якості потрібно розвивати людині, щоб стати винахідником. Оприлюдніть свої міркування іншим учням класу.

Вправа 27

Складіть речення з вигуками.

Еге ж, ой, ого, пхе, алло, ось тобі й маєш.

Вправа 28

Напишіть диктант, скориставшись матеріалами електронного додатка до посібника.

Вправа 29

Виконайте тестові завдання.

1. До характеристик самостійних частин мови належать усі, ОКРІМ наведеної в рядку

А мають самостійне лексичне значення

Б служать для зв'язку слів у реченні

В відповідають на питання

Г є членом речення

2. Службовою частиною мови є

А прикметник

Б прийменник

В прислівник

Г займенник

3. Прочитайте діалог. Вигук є в репліці

А — Де мій телефон?

Б — Лежить на столі!

В — Овва, точно, дякую!

Г — Будь уважним!

4. У відповідність слова та назви частин мови

Частина мови

А іменник

Б прикметник

В прислівник

Г займенник

Д дієслово

Слово

1 швидкість

2 швидко

3 швидкий

4 пришвидшити

5. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

(1)*Алло*, мамо! Я поверталася додому (2)*й* зустріла Іринку (3)*біля* школи. Ми трохи (4)*поспілкуємося*, бо давно не бачилися.

А дієслово

Б вигук

В прийменник

Г сполучник

Д частка

ЗМІСТ

Навігатор.....	2
РОЗДІЛ 3. МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ.....	3
Загальна характеристика частин мови.....	4
Самостійні частини мови: загальна характеристика.....	8
Службові частини мови.....	10
Вигук.....	17